TECHNICAL TRANSACTIONS | **CZASOPISMO TECHNICZNE**
ARCHITECTURE | ARCHITEKTURA
6-A/2014

KRYSTYNA PUDELSKA*, ANNA MIROSŁAW*

PRESERVED MONASTIC GARDEN VALUES BASED ON SELECTED AREAS AND EXAMPLES, LUBLIN PROVINCE

ZACHOWANE WALORY OGRODÓW KLASZTORNYCH NA PRZYKŁADZIE WYBRANYCH OBIEKTÓW WOJEWÓDZTWA LUBELSKIEGO

Abstract

The paper presents selected monastic gardens in Lublin Province, where the original layout has been preserved to a considerable degree, and the traditional manner of cultivation has been sustained. It also shows the process behind negative changes within composition and planting schemes.

Keywords: *monastic gardens*, *Lublin Province*

Streszczenie

Głównym tematem pracy jest przedstawienie wybranych obiektów klasztornych znajdujących się na terenie województwa lubelskiego, w których zachowały się dawny układ i funkcja ogrodów użytkowych. Celem badań było również nakreślenie procesów prowadzących do ich niekorzystnych przekształceń.

Słowa kluczowe: *ogrody klasztorne*, *województwo lubelskie*

* PhD Krystyna Pudelska, MSc Eng. Anna Mirosław, Department of Ornamental Plants and Landscape Architecture, Faculty of Horticulture and Landscape Architecture, University of Life Science in Lublin.

1. INTRODUCTION

Monastic complexes with gardens as an integral part play a vital role in our culture. Built to resemble their prototypes, they were centres of science and knowledge that local communities could benefit from[1]. They are part of the history and tradition of the place where they have been built, which is what makes them important in heritage terms[2]. In the Lublin Province the largest development of monasteries is dated during seventeenth and eighteenth century. Most of these were located close to, or within the dense urban development (e.g. monasteries in Lublin, Zamość, Chełm, Łuków). They played a significant role in determining the spatial layout of the cities in the region. Monastic gardens are an important, although by their isolation often underrated, element of urban space.

Over the years, monasteries were subject to numerous, unfavourable changes. Frequent fires, war damage, a deteriorating financial position, and the dissolution of religious orders led to a reduction in the property area, destruction of greenery in the gardens, changes in the composition, and introduction of new features. Few monastic complexes have survived until today in their original form. They remain the property of convents; they are enclosed, and inaccessible to the public. Nowadays still subject to further changes, although with a different genesis. For their proper preservation it is crucial to emphasize their importance, and natural and cultural values.

2. SELECTED MONASTIC COMPLEXES IN LUBLIN PROVINCE

In Lublin Province there are more than 30 historical monastic complexes under heritage preservation. In Lublin to the present day there are fourteen. Merely a small number of entries in the register of monuments (only 5) mention the garden – in the Ursuline monastery in Lublin (Narutowicza Street 10) and the Capuchin monastery in Lubartów (Lubelska Street 32). Other entries refer mainly to stands within the premises, and old cemeteries – the post-Franciscan monastery in Biała Podlaska (Narutowicza Street 37)[3]. The three monasteries selected and presented are examples of both a high degree of preservation of historical value and the modern direction of modifications.

Post-Brigittine monastery – Lublin

The monastic complex in Lublin was built in 1426 as an act of gratitude for the Polish victory at the Battle of Grunwald. Władyslaw Jagiełło founded it specifically for the Brigittine Order. The garden covered approximately 4 hectares[4] and was situated next to the buildings. Since that time, the complex has been handed on to various orders, housed troops, or designated for secular purposes. Finally, in 1917,

---

[1] L. Majdecki, *Historia ogrodów*, vol. 1, Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa 2009, 63.

[2] A. Zachariasz, *Zabytkowe ogrody – problemy rewaloryzacji, utrzymania i zarządzania w świetle zaleceń Karty Florenckiej*, Komisja Krajobrazu Kulturowego PTG, z. 10/2008, Sosnowiec 2008, 150-151.

[3] Załącznik nr 1 do Obwieszczenia Nr 1/2013 Lubelskiego Wojewódzkiego Konserwatora Zabytków z dnia 22 stycznia 2013 roku.

[4] J.A. Wadowski, *Kościoły lubelskie*, Kraków 1907, 411-418.

it was taken over by the Ursuline Sisters, who maintain it up to this day[5]. Despite so many transformations, the garden has remained in almost unchanged borders.

The premises are divided due by function into several parts: a car park in the north, a children's playground, and a utilitarian garden[6] covering the largest area (Ill. 1). The utilitarian garden is divided by earth paths into several rectangular plots where vegetables and ornamental plants are grown, and a composter is located. One of the plots is taken up by a small orchard. On the south side of the garden rows of raspberries grow. Main and crosswise paths are highlighted by shrubs (lilacs of a considerable circumference from 70 to 120 cm), and perennial and annual plants, including alyssum and marigold. An interesting feature is the remnant of a linden gazebo (now constituting only three trees) located at the intersection of the main axis and one of the lateral axes. In the garden there is also a statue of the Virgin Mary surrounded by birches (*Betula pendula*), larches (*Larix decidua*), and lilacs (*Syringa vulgaris*). Within the utilitarian area, there are a number of old fruit trees (pear and apple trees with a circumference between 100 and 140 cm). Apart from native species, a tree of heaven with a circumference of 175 cm grows in the garden. Cultivation is carried out using traditional horticultural techniques.

Capuchin monastery – Lubartów

In 1736 the foundation act of the Capuchin monastery was issued, on the initiative of Prince Pawel Karol Sanguszka, Grand Marshal of Lithuania, and Mikolaj Krzynecki. It was located outside the city walls in the place of former, demolished chapel of St. Lawrence. During the January Uprising, Polish troops were in defended the monastery, and most of the novices volunteered for military service. The dissolution of the monastery took place in 1864. In 1938 the Capuchins regained some of the space in the buildings. The remaining rooms were designated to state institutions. In 1978 the monastery once more became the property of the monks[7].

Currently the garden covers an area of approximately 2.5 hectares. It consists of two parts. At the extension of the building's axis is the utilitarian area, divided regularly (Ill. 2). The southern section of the garden has a more natural layout, with a large share of self-sown trees. On the north side, the paths divide the space into six plots. The majority of them are planted with fruit trees and bushes. Vegetables, grapevines, and flowers are grown here without the use of pesticides. A path on the main axis is accentuated by a statue of the Virgin Mary (surrounded by berberis, lilac, thuja) and ends with a chapel of St. Lawrence, located next to the garden wall. Paths, except the main one, are unpaved, and not emphasized by flower plantings. In the part next to the buildings a few young specimens of magnolia grow; in the southern part there are elms with a circumference of 351 and 385 cm, a chestnut – 354 cm, 2 Amur cork trees of circumferences of 209 and 233 cm, and aged specimens of mulberry. The whole garden, along the fence, is sheltered by tall trees.

---

[5] K. Pudelska, A. Mirosław, *Zabytkowe ogrody klasztorne we współczesnym Lublinie*, Teka Kom. Arch., Urb. i Stud. Krajobraz. PAN, Oddz. Lublin 2011, 81-91.

[6] Utility garden – part of the garden used for growing fruit trees and shrubs, vegetables and herbs, its location and size was dependent on the style of the era (M. Siewniak, A. Mitkowska, *Tezaurus sztuki ogrodowej*, Warszawa 1998; A. Mitkowska, K. Łakomy, *O użytkowaniu ogrodu (wprowadzenie w problematykę)*, [in:] *Ogrody użytkowe i ich miejsce w sztuce ogrodowej*, (ed.) A. Mitkowska, K. Hodor, K. Łakomy, Kraków 2012, 8).

[7] Archiwum WUOZ w Lublinie, sygn. 1716.

Post-Franciscan monastery – Biała Podlaska

The church and monastery in Biała Podlaska were founded for the Franciscans by Prince Michał Kazimierz Radziwiłł and his wife Katarzyna Sobieska in 1671. It was completed in 1692. In 1864 the dissolution took place, and the buildings were overtaken by the Russian seminary for teachers. Monks regained the monastery (Order of Friars Minor Capuchin) in 1993[8].

Nowadays the surrounding garden, in comparison to its historical size, is much smaller. It covers an area rectangular in form. Its shorter edge is inscribed in the width of the buildings. The whole garden is divided into six plots. In the centre, the intersection of paths marks the space with a statue of Our Lady, surrounded by yews and plants such as marigold, begonia, petunia and ragwort. Two southern beds are planted with young trees (*Betula pendula*, *Quercus rubra*, *Juglans regia*, *Abies concolor*, *Pinus sylvestris*), and shrubs (*Corylus avellana*, *Cornus alba*, *Taxus baccata*, *Juniperus communis*). The southern part of the garden is both decorative and utilitarian in nature (Ill. 2). Here vegetables, with a few currant and raspberry bushes, are cultivated side by side with ornamental plants.

3. PRESERVED VALUES OF MONASTIC GARDENS

The value of historic gardens can be analyzed in many aspects: cultural significance, the authenticity of the composition, plant material, preservation of conceptual and symbolic layers, relationship with the landscape, environmental importance, function, .or features arising over time[9]. Assessment is difficult (often because of the small number of source materials regarding the gardens; significant transformations made during World Wars I and II, or inconstancy of plant material) but necessary to formulate proper recommendations for conservation and revalorisation. Based on historical, functional and spatial analysis, and inventories (2013), it was possible to determine the values of gardens in the selected monasteries.

The gardens cover an area similar to the original. They are fenced, and maintain the character of the enclosed spaces. The most parallel to the original is the post--Brigittine monastery in Lublin. It has survived in the heart of the city for almost 600 years, in almost unchanged borders. It covers more than 3 hectares, and a utilitarian garden takes half the space. Also, the Capuchin monastery in Lubartów is only slightly smaller. Three initial hectares were reduced by about 0.5 hectares during the interwar period. Afterwards in that place a shopping centre and a building for the Prosecutor's Office were built. In spite of these changes, the garden has remained integral, so the utilitarian part could have been maintained. The monastery garden in Biała Podlaska has been reduced by the most. A comparison between the current city plan and a plan from 1777[10] shows that today's area is only one-third of the former plot.

In all three gardens the utilitarian function has been preserved. The major part is taken by vegetable beds. Fruit trees (apples, pears and plums) have a considerable share. The rest of the space is planted with fruit bushes (mainly raspberries, currants)

---

[8] S. Jadczak, *Biała Podlaska, dzieje miasta i jego zabytki*, Lublin 1993, 117-120; http://www.antoni-kapucyni.pl/historia-kosciola-i-klasztoru/ (access: 31.11.2013).

[9] A. Mitkowska, *Rozważania o wartościowaniu ogrodów zabytkowych dla ich ochrony i konserwacji*, [in:] *Wartościowanie w ochronie i konserwacji zabytków*, (ed.) B. Szmygin, Lublin 2012, 121-133.

[10] J. Domański, *Biała Podlaska: historia i tożsamość*, Biała Podlaska 2010, 9.

and flowers (such as lilies, gladioli, dahlias). Herbs and grapevines constitute only a small part of the overall number of plants. Maintaining traditional methods of cultivation is of great importance in saving the character of these gardens. Crops harvested in utilitarian gardens are used not only by the monks, but are also intended for sale. However, the lessened demand for these products among monks and the marginal possibility of selling them has led to a reduction of utilitarian area (Lubartów, Biała Podlaska).

In all the monastic complexes presented, the composition of the utilitarian parts is reminiscent of the regular division derived from mediaeval traditions of gardening. A geometrical arrangement delimited by paths, with highlighted axes of composition and sculptural elements, is well preserved.

Monastery gardens, due to their location in the city centre and the large area of greenery, have an important environmental input. They meet many ecological functions. Greenery creates a unique microclimate, improves air quality, and favours noise reduction[11]. It is also a shelter for birds and other animals.

Extremely valuable are the ancient trees within the premises. Many, thanks to favourable conditions in the gardens, have achieved considerable size, qualifying them as natural monuments[12]. Among the native species can be distinguished *Aesculus hippocastanus* – with a circumference of 354 cm and *Ulmus laevis* – 385 cm growing in the Lubartów monastery, *Fraxinus excelsior* – 320 cm, *Acer pseudoplatanus* – 280 cm, and *Aesculus hippocastanum* – 320 cm (Lublin). An example of an exotic tree of substantial size are the *Phellodendron amurense* – 233 (Lubartów), and *Ailanthus altissima* – 175 cm (Lublin).

Gardens, as an integral part of every monastic foundation, represent natural, social, and cultural values. They become an important factor determining the identity of each of the cities.

4. CAUSES OF MODERN TRANSFORMATION

Monastic complexes together with their accompanying gardens have undergone various transformations. In the past many of these were caused by warfare and changes of ownership. Currently they have a different character. They are the result of progressive urbanization and the misuse of garden space[13].

One of the factors that determine the composition is their neighbourhood. A modern urban development that borders directly on a monastery garden interferes with its connections with the landscape. This leads to coverage of unfavourable views with plants that are inconsistent with the former layout. This was the reason for planting lines of hornbeam, hawthorn, spruce, birch and larch in the gardens in Lubartów and Biała Podlaska. Similar changes can be observed in the Ursuline convent in Lublin e.g. groups of coniferous trees planted to cover a view of a block of flats situated on the north side of the garden. Furthermore, newly erected detached houses on the western border may accelerate this negative process in the future.

---

[11] W. Niemirski, *Kształtowanie terenów zieleni*, Warszawa 1973.

[12] P. Ruciński, *Motywy i kryteria uznawania tworów przyrody za pomniki*, Las Polski, z. 23.

[13] A. Zachariasz, *Zabytkowe ogrody – problemy rewaloryzacji, utrzymania i zarządzania w świetle zaleceń Karty Florenckiej*, Komisja Krajobrazu Kulturowego PTG, z. 10/2008, Sosnowiec 2008, 154-156.

Another factor affecting the character of monastic gardens is the change in the monk's lifestyle and their necessities of life. This leads, inter alia, to functional alterations, improper location of facilities, and designation for new forms of activities, all of which may affect the layout of the garden and have a negative impact on its values. The monastery garden in Lubartów is used for organising various social activities. There are two pitches, and an arranged place for meetings with the young. The new usage entails negative changes, especially the introduction of new plantings in the former garden interiors. In the Ursulines' garden, part of the space has been adapted to a playground for kindergarten children. In this case, the changes do not interfere with the layout of the utilitarian garden, mainly because the playground only covers a small area next to the buildings. Nowadays, due to different ways of applying the rule '*ora et labora*', monks dedicate less of their time to cultivating gardens. In the monastery in Biała Podlaska more and more space is taken by ornamental plants, which creates space for recreation.

Improper use of the garden can cause blurring of the former composition, and lead to the degradation of the original values. Because of insufficient workload, lack of care, or cultivation, regular divisions slowly fade (Lubartów). Widening and paving garden paths with modern materials leads to deformation of the former layouts and changes in their character (Lubartów, Biała Podlaska). There is also a lack of adequate stand management, which causes uncontrolled growth of volunteers (Lubartów) or introduction of random and chaotic plant arrangements (Biała Podlaska).

A slow dieback of the most valuable species, due to natural factors or improper care, is also one of the reasons for changes in the monastery gardens. In the place of old and valuable native species, decorative plants are introduced e.g. red oak, magnolia, weigela (Lubartów), or modern cultivars of fruit trees, birches, or firs (Lublin).

Vegetation in the gardens is subject to constant change, and therefore is not the main element determining the authenticity of the garden[14]. The introduction of new plantings is sometimes necessary, but should be subordinate to the composition, and (if possible) kept to the original planting scheme.

5. SUMMARY

Monastic complexes in Lublin Province were subject to numerous, often irreversible changes, and therefore more valuable become the sites where the gardens have been preserved, and traditional use has been continued. A maintained regular division of the space, cultivation of vegetables, fruit trees, and herbs (Lublin, Lubartów, Biała Podlaska), and preserved ancient trees (Lublin, Lubartów) emphasize the great historical and cultural value of monastic gardens. These complexes are also an important element of the natural and ecological system of urban green areas. Formerly enclaves of peace and tranquillity – they are subjected to increasing pressure from developing cities and villages. In addition, there is less time and effort that monks can devote to cultivating their gardens, which is resulting in continuous transformations, disfiguring the former composition and converting utilitarian gardens into decorative ones. Perceiving monastic complexes as important

[14] A. Mitkowska, *Rozważania o wartościowaniu ogrodów zabytkowych dla ich ochrony i konserwacji*, [in:] *Wartościowanie w ochronie i konserwacji zabytków*, (ed.) B. Szmygin, Lublin 2012, 121-133.

heritage elements allows the undertaking of all sorts of initiatives[15], beginning with obtaining financial support from European funds (Regional Operational Programme – Tourism and cultural environment). Zoning some of the rooms in buildings for rental, or the garden as a venue for cultural events, becomes another form of activity (the former Bernardine monastery in Ostrzeszów[16]). It is also important to promote the historical value of monasteries, and goods that can be related to convents (the Benedictine monastery in Tyniec)[17]. Recognition of these places as a part of tourism may be a factor in securing financing for the most necessary work, and may thereby contribute to the preservation of the gardens. The only problem that arises is the reconciliation of the enclosed character of the space with its possible functions.

Ill. 1. A view of the garden in the Ursuline monastery in Lublin from the west side, in the background – the monastery (photo by A. Mirosław 2013)

Il. 1. Widok na ogród klasztorny Urszulanek w Lublinie od strony zachodniej, w tle budynki klasztorne (fot. A. Mirosław 2013)

[15] M.A. Murzyn, *„Heritage industry": dziedzictwo jako produkt*, [in:] *Dziedzictwo kulturowe w XXI wieku, szanse i wyzwania*, Kraków 2007, 146-154.

[16] http://www.powiatostrzeszowski.pl/asp/pl_start.asp?typ=13&menu=8&artykul=15&akcja=artykul (access: 31.11.2012).

[17] B.J. Gawaryszewska, M. Skibińska, *Założenia do koncepcji rewaloryzacji i rewitalizacji ogrodów przy opactwie OO. Benedyktynów w Tyńcu*, Architektura krajobrazu, z. 3/2011, 4-11.

Ill. 2. A view of the utilitarian garden in the Capuchin monastery in Lubartów (left) and the utilitarian-ornamental garden in the former Franciscan monastery in Biała Podlaska (right) (photo by A. Mirosław 2013)

Il. 2. Widok na ogród użytkowy w zespole klasztornym kapucynów w Lubartowie (po lewej) i ogród użytkowo-ozdobny w klasztorze poreformackim w Białej Podlaskiej (po prawej) (fot. A. Mirosław 2013)

REFERENCES

Domański J., *Biała Podlaska: historia i tożsamość*, Biała Podlaska 2010.

Gawaryszewska B.J., Skibińska M., *Założenia do koncepcji rewaloryzacji i rewitalizacji ogrodów przy opactwie OO. Benedyktynów w Tyńcu*, Architektura krajobrazu, z. 3/2011.

Jadczak S., *Biała Podlaska, dzieje miasta i jego zabytki*, Lublin 1993.

Majdecki L., *Historia ogrodów*, vol. 1, Warszawa 2009.

Mitkowska A., *Rozważania o wartościowaniu ogrodów zabytkowych dla ich ochrony i konserwacji*, [in:] *Wartościowanie w ochronie i konserwacji zabytków*, (ed.) B. Szmygin, Lublin 2012.

Mitkowska A., Łakomy K., *O użytkowaniu ogrodu (wprowadzenie w problematykę)*, [in:] *Ogrody użytkowe i ich miejsce w sztuce ogrodowej*, (ed.) A. Mitkowska, K. Hodor, K. Łakomy, Kraków 2012.

Murzyn M.A., *„Heritage industry": dziedzictwo jako produkt*, [in:] *Dziedzictwo kulturowe w XXI wieku, szanse i wyzwania*, Kraków 2007.

Niemirski W., *Kształtowanie terenów zieleni*, Warszawa 1973.

Ogród klasztorny OO. Kapucynów w Lubartowie, authors: M. Kseniak, A. Marczak, SITO, Warszawa 1977, Archiwum WUOZ w Lublinie, sygn. 1716.

Pudelska K., Mirosław A., *Zabytkowe ogrody klasztorne we współczesnym Lublinie*, Teka Kom. Arch., Urb. i Stud. Krajobraz. PAN, Oddz. Lublin 2011.

Ruciński P., *Motywy i kryteria uznawania tworów przyrody za pomniki*, Las Polski, z. 23, 1998.

Siewniak M., Mitkowska A., *Tezaurus sztuki ogrodowej*, Warszawa 1998.
Wadowski J.A., *Kościoły lubelskie*, nakł. Akademii Umiejętności, Kraków 1907.
Zachariasz A., *Zabytkowe ogrody – problemy rewaloryzacji, utrzymania i zarządzania w świetle zaleceń Karty Florenckiej*, Komisja Krajobrazu Kulturowego PTG, z. 10/2008.
Załącznik nr 1 do Obwieszczenia Nr 1/2013 Lubelskiego Wojewódzkiego Konserwatora Zabytków z dnia 22 stycznia 2013 roku: wykaz zabytków wpisanych do rejestru „A" zabytków nieruchomych województwa lubelskiego wg stanu na dzień 31 grudnia 2012 r.
http://www.antoni-kapucyni.pl/historia-kosciola-i-klasztoru/ (access: 31.11.2013).
http://www.powiatostrzeszowski.pl/asp/pl_start.asp?typ=13&menu=8&artykul=15&akcja=artykul (access: 31.11.2012).

1. WSTĘP

Zespoły klasztorne wraz z ogrodami, które były nieodłącznym elementem każdej fundacji, odgrywają dużą rolę w naszej kulturze. Powstające na podobieństwo pierwowzorów, stanowiły ośrodki nauki i wiedzy, z których czerpały lokalne społeczności[18]. Są częścią historii i tradycji miejsc, w których powstawały, przez co stanowią ich dziedzictwo[19]. Na terenie województwa lubelskiego największy rozwój zespołów klasztornych przypada na XVII-XVIII wiek. Większość z nich była lokalizowana w pobliżu lub w obrębie zwartej zabudowy miejskiej (np. zespół w Lublinie, Zamościu, Chełmie, Łukowie). Odgrywały one istotną rolę w kształtowaniu układu przestrzennego miast Lubelszczyzny. Są ważnym, choć przez swoje wyizolowanie często niedocenianym, elementem przestrzeni miejskiej.

Obiekty zakonne przez lata podlegały wielu niekorzystnym przemianom. Liczne pożary, pogarszająca się sytuacja finansowa zakonów, kasaty majątków oraz działania wojenne doprowadziły do zmniejszenia powierzchni i zniszczeń zieleni w ogrodach przyklasztornych, zmian kompozycyjnych i wprowadzania nowych funkcji. Niewiele z nich przetrwało do dzisiaj w niezmienionej formie. Są to obiekty zamknięte, pozostające własnością zakonną i niedostępne dla szerszej publiczności. Współcześnie podlegają dalszym przemianom, choć o odmiennej genezie. W celu ich właściwego zabezpieczenia ważne jest podkreślenie ich rangi, wartości przyrodniczych i kulturowych.

2. WYBRANE ZESPOŁY KLASZTORNE NA TERENIE WOJEWÓDZTWA LUBELSKIEGO

Na terenie województwa lubelskiego istnieje ponad 30 dawnych zespołów klasztornych objętych ochroną konserwatorską. W samym Lublinie do czasów współczesnych przetrwało 14. Jedynie niewielka liczba wpisów do rejestru zabytków (zaledwie 5) mówi o ogrodzie przyklasztornym – w tym klasztor pobrygidkowski w Lublinie (ul. Narutowicza 10) i zespół klasztorny kapucynów w Lubartowie (ul. Lubelska 32). Pozostałe wpisy odnoszą się przede wszystkim do drzewostanu w obrębie posesji i dawnych cmentarzy, np. klasztor poreformacki w Białej Podlaskiej (ul. Narutowicza 37)[20].

[18] L. Majdecki, *Historia ogrodów*, t. 1, Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa 2009, 63.

[19] A. Zachariasz, *Zabytkowe ogrody – problemy rewaloryzacji, utrzymania i zarządzania w świetle zaleceń Karty Florenckiej*, Komisja Krajobrazu Kulturowego PTG, z. 10/2008, 150-151.

[20] Załącznik nr 1 do Obwieszczenia Nr 1/2013 Lubelskiego Wojewódzkiego Konserwatora Zabytków z dnia 22 stycznia 2013 roku.

Wybrane i zaprezentowane trzy zespoły stanowią dobry przykład zarówno ze względu na duży stopień zachowania walorów historycznych, jak i na obraz współczesnego kierunku ich zmian.

Zespół pobrygidkowski – Lublin

Lubelski zespół został wybudowany w 1426 roku jako wotum wdzięczności za wygraną bitwę pod Grunwaldem. Władysław Jagiełło do ufundowanego przez siebie klasztoru sprowadził zakon św. Brygidy. Ogród, zajmujący teren bezpośrednio przy zabudowaniach, obejmował około 4 ha[21]. Od tego czasu kompleks przechodził w ręce różnych zakonów, mieścił oddziały wojsk, przeznaczany był na cele świeckie. Ostatecznie w 1917 roku został przejęty przez siostry urszulanki[22], które zarządzają nim do dzisiaj. Mimo tak wielu przemian ogród przyklasztorny pozostaje ciągle w prawie niezmiennych granicach.

Całość podzielona jest ze względu na pełnione funkcje na kilka części: północną – obejmującą parking, teren gospodarczy, ogród przeznaczony na plac zabaw dla dzieci oraz tradycyjnie prowadzony ogród użytkowy[23], zajmujący największą powierzchnię (Il. 1). Jest on podzielony ziemnymi ścieżkami na geometryczne kwatery, na których rozstawiane są inspekty, zlokalizowany jest kompostownik, uprawiane są warzywa i rośliny ozdobne. Jedną z kwater zajmuje niewielki sad, a po południowej stronie rosną rzędy malin. Aleje główne i poprzeczne podkreślone są przez nasadzenia krzewów (lilaki o pokaźnych obwodach od 70 do 120 cm), bylin i roślin jednorocznych (m.in. smagliczki, aksamitki). Ciekawym elementem jest pozostałość altany lipowej (obecnie tworzą ją jedynie trzy drzewa), zlokalizowana na przecięciu osi głównej i jednej z osi bocznych. Na terenie ogrodu znajduje się też figura Matki Boskiej w otoczeniu brzóz (*Betula pendula*), modrzewi (*Larix decidua*) i lilaków (*Syringa vulgaris*). W obrębie części użytkowej rośnie kilka wiekowych drzew owocowych (grusze i jabłonie o obwodzie wynoszącym od 100 do 140 cm). Oprócz gatunków rodzimych rośnie tu także bożodrzew gruczołkowaty o obwodzie 175 cm. Uprawa w ogrodzie prowadzona jest tradycyjnymi metodami.

Zespół klasztorny kapucynów – Lubartów

W 1736 roku wydano akt fundacyjny klasztoru kapucynów z inicjatywy księcia Pawła Karola Sanguszki, marszałka wielkiego litewskiego, i Mikołaja Krzyneckiego. Ukończony w 1741 roku zespół znajdował się poza murami miasta w miejscu rozebranej kaplicy św. Wawrzyńca. W czasie powstania styczniowego bronił się tu oddział wojska polskiego, a większość nowicjuszy zgłosiła się do służby wojskowej, przez co klasztor zapisał się na karcie walk powstańczych. Klasztor uległ kasacie w 1864 roku. W 1938 roku kapucyni odzyskali część pomieszczeń w budynku klasztoru. Pozostałe przeznaczono dla instytucji państwowych. W 1978 roku cały obiekt przeszedł na własność zakonników[24].

---

[21] J.A. Wadowski, *Kościoły lubelskie*, Kraków 1907, 411-418.

[22] K. Pudelska, A. Mirosław, *Zabytkowe ogrody klasztorne we współczesnym Lublinie*, Teka Kom. Arch., Urb. i Stud. Krajobraz. PAN, Oddz. Lublin 2011, 81-91.

[23] Ogród użytkowy – część ogrodu wykorzystywana do uprawy drzew i krzewów owocowych, warzyw i ziół, jego lokalizacja i wielkość była uzależniona od stylu epoki (M. Siewniak, A. Mitkowska, *Tezaurus sztuki ogrodowej*, Warszawa 1998; A. Mitkowska, K. Łakomy, *O użytkowaniu ogrodu (wprowadzenie w problematykę)*, [w:] *Ogrody użytkowe i ich miejsce w sztuce ogrodowej*, praca zbiorowa pod red. A. Mitkowskiej, K. Hodor, K. Łakomy, Kraków 2012, 8).

[24] Archiwum WUOZ w Lublinie, sygn. 1716.

Obecnie ogród towarzyszący klasztorowi zajmuje powierzchnię około 2,5 ha. Można w nim wyróżnić dwie części. Na przedłużeniu osi budynków zakonnych znajduje się część użytkowa o podziale regularnym (Il. 2), a południowy fragment ogrodu zajmuje kompozycja o bardziej swobodnym charakterze, z dużym udziałem samosiewów.

Po północnej stronie ścieżki dzielą przestrzeń na 6 kwater, z których większość obsadzona jest drzewami i krzewami owocowymi. Uprawiane są tu, bez udziału środków ochrony roślin, warzywa, winorośl i kwiaty. Oś główna podkreślona jest figurą Matki Boskiej (otoczoną berberysami, lilakami, żywotnikami), a jej zakończenie stanowi kapliczka św. Wawrzyńca, znajdująca się tuż przy murze klasztornym. Ścieżki, poza główną, są nieutwardzone i nie są wyeksponowane przez nasadzenia kwiatowe. W części najbliższej budynkom klasztornym rośnie kilka młodych okazów magnolii – w południowej okazowe wiązy szypułkowe o obwodzie 351 i 385 cm, kasztanowiec biały – 354 cm, a także 2 korkowce amurskie o obwodach 209 i 233 cm oraz wiekowe morwy białe. Całość ogrodu wzdłuż ogrodzenia osłonięta jest wysokimi drzewami.

Zespół poreformacki – Biała Podlaska

Kościół i klasztor w Białej Podlaskiej został ufundowany przez księcia Michała Kazimierza Radziwiłła i jego żonę Katarzynę z Sobieskich w 1671 roku dla franciszkanów reformatów. Całość ukończono w 1692 roku. Klasztor uległ kasacie w 1864 roku, a budynki przeznaczono na rosyjskie seminarium nauczycielskie. Klasztor powrócił w posiadanie zakonników (Zakon Braci Mniejszych Kapucynów) w 1993 roku[25].

Obecnie ogród – w porównaniu do historycznych rozmiarów – jest znacznie mniejszy. Obejmuje obszar na planie prostokąta, którego krótszy bok zawiera się w szerokości budynków klasztornych. Całość stanowi układ sześciu kwater. Przecięcie dróg wyznacza miejsce z figurą Matki Bożej, otoczonej cisami i obsadzanej co roku między innymi aksamitkami, begoniami, petuniami i starcem srebrzystym. Dwie południowe kwatery obejmują młode drzewa (*Betula pendula*, *Quercus rubra*, *Juglans regia*, *Abies concolor*, *Pinus sylvestris*) oraz krzewy (*Corylus avellana*, *Cornus alba*, *Taxus baccata*, *Juniperus communis*). Południowa część to ogród ozdobno-użytkowy (Il. 2). Znajdują się tu grzędy warzywne z niewielką liczbą krzewów porzeczki i malin oraz roślin ozdobnych.

3. ZACHOWANE WALORY OGRODÓW PRZYKLASZTORNYCH

Wartość ogrodów zabytkowych można analizować w wielu aspektach: oceniając znaczenie kulturowe danych obiektów, autentyczność kompozycji, materiału roślinnego, zachowanie warstwy treściowej i symbolicznej, powiązania z krajobrazem, znaczenie przyrodnicze, funkcje czy powstałe walory starożytnicze[26]. Ich odczytanie jest trudne (ze względu na często niewielką liczbę przekazów źródłowych, dotyczących ogrodów, znaczące przekształcenia dokonywane podczas I i II wojny światowej czy zmienność tworzywa roślinnego), lecz konieczne do poprawnego formułowania wniosków, dotyczących właściwej ochrony konserwatorskiej i działań rewaloryzacyjnych.

---

[25] S. Jadczak, *Biała Podlaska, dzieje miasta i jego zabytki*, Lublin 1993, 117-120; http://www.antoni-kapucyni.pl/historia-kosciola-i-klasztoru/ (dostęp: 31.11.2013).

[26] A. Mitkowska, *Rozważania o wartościowaniu ogrodów zabytkowych dla ich ochrony i konserwacji*, [w:] *Wartościowanie w ochronie i konserwacji zabytków*, praca zbiorowa pod red. B. Szmygin, Lublin 2012, 121-133.

W oparciu o analizę historyczną i funkcjonalno-przestrzenną oraz przeprowadzoną inwentaryzację (2013) możliwe było określenie walorów ogrodów przy omawianych zespołach klasztornych.

Wybrane ogrody zajmują powierzchnię zbliżoną do pierwotnej. Są ogrodzone i zachowują charakter zamkniętych wnętrz. Najbliższy dawnemu wyglądowi jest lubelski klasztor pobrygidkowski. W prawie niezmienionych granicach przetrwał w sercu miasta prawie 600 lat. Całość zajmuje ponad 3 ha, z czego ogród uprawowy obejmuje połowę tej powierzchni. Również do klasztoru kapucynów w Lubartowie należy niewiele mniejsza działka. Początkowo zajmował powierzchnię około 3 ha. W okresie międzywojennym został uszczuplony o około 0,5 ha, na którym wybudowano centrum handlowe oraz budynek Prokuratury Rejonowej w Lubartowie. Pomimo tych zmian ogród pozostał integralny, dzięki czemu utrzymała się tu część użytkowa. Najmniejszą powierzchnię zachował klasztor w Białej Podlaskiej. Z porównania planów z 1777 roku[27] i współczesnych stanowi on zaledwie jedną trzecią dawnego areału.

We wszystkich trzech ogrodach towarzyszących klasztorom zachowała się funkcja użytkowa. Przeważającą część zajmują grzędy warzywne. Duży udział mają drzewa owocowe (jabłonie, grusze i śliwy). Pozostała część obsadzana jest krzewami owocowymi (głównie maliny, porzeczki) i kwiatami (np. lilie, mieczyki, dalie). Niewielki udział stanowią zioła i nasadzenia z winorośli. Zachowanie tradycyjnych upraw stanowi dużą wartość, podtrzymując charakter ogrodów klasztornych. Plony wykorzystywane są nie tylko na potrzeby samych klasztorów, ale są także przeznaczane do sprzedaży. Jednak coraz mniejsze zapotrzebowanie na te produkty wśród zakonników i zmniejszające się możliwości handlu nimi prowadzą do ograniczania powierzchni uprawowej (Lubartów, Biała Podlaska).

We wszystkich omawianych obiektach kompozycja części użytkowej przypomina o wywodzących się ze średniowiecza tradycjach ogrodowych. Dobrze zachował się kwaterowy układ, z geometrycznie wyznaczonymi ścieżkami, wyeksponowanymi osiami kompozycyjnymi i elementami rzeźbiarskim.

Ogrody klasztorne, ze względu na swoje położenie w centrum miast oraz dużą powierzchnię zieleni, mają szczególny walor przyrodniczy. Spełniają wiele funkcji ekologicznych. Zieleń tworzy specyficzny mikroklimat, poprawia jakość powietrza, sprzyja tłumieniu hałasu[28]. Stanowi także schronienie dla ptactwa i innych zwierząt.

Niezwykle cenny jest starodrzew. Wiele drzew, dzięki sprzyjającym warunkom, uzyskuje pokaźne rozmiary, kwalifikujące je do miana pomników przyrody[29]. Wśród gatunków rodzimych można wyróżnić na przykład: *Aesculus hippocastanus* – 354 cm i *Ulmus laevis* – 385 cm (Lubartów), *Fraxinus excelsior* – 320 cm, *Acer pseudoplatanus* – 280 cm, *Aesculus hippocastanum* – 320 cm (Lublin). Przykładami drzew egzotycznych o pokaźnych rozmiarach są *Phellodendron amurense* – 233 cm (Lubartów) czy *Ailanthus altissima* – 175 cm (Lublin).

Ogrody, jako nieodłączna część każdej fundacji klasztornej, stanowią wartość zarówno przyrodniczą, jak i społeczną oraz kulturową, istotną dla tożsamości każdego z miast.

---

[27] J. Domański, *Biała Podlaska: historia i tożsamość*, Biała Podlaska 2010, 9.

[28] W. Niemirski, *Kształtowanie terenów zieleni*, Warszawa 1973.

[29] P. Ruciński, *Motywy i kryteria uznawania tworów przyrody za pomniki*, Las Polski, z. 23.

4. PRZYCZYNY WSPÓŁCZESNYCH PRZEKSZTAŁCEŃ

Kompleksy klasztorne wraz z towarzyszącymi im ogrodami przechodziły różnego typu przemiany. Dawniej spowodowane były one licznymi konfliktami zbrojnymi i zmianami właścicieli, obecnie zaś mają nieco odmienny charakter – są wynikiem zwiększającej się presji urbanizacyjnej i działalności samych użytkowników[30].

Jednym z czynników determinujących wygląd ogrodów jest ich sąsiedztwo. Nowoczesna miejska zabudowa, granicząca bezpośrednio z ogrodami klasztornymi, zaburza ich relacje z krajobrazem. Prowadzi to do przesłaniania niekorzystnych widoków nasadzeniami niebędącymi częścią dawnej kompozycji. W ten sposób do ogrodów w Lubartowie i Białej Podlaskiej zostały wprowadzone szpalery z grabów, głogów, świerków, brzóz lub modrzewi. Podobne zmiany widoczne są w lubelskim klasztorze urszulanek. Można tu zauważyć grupy drzew iglastych, pełniące funkcję osłonową. Nowo powstająca zabudowa jednorodzinna, zlokalizowana przy zachodniej granicy ogrodu, może dodatkowo przyspieszyć ten niekorzystny proces.

Innym czynnikiem, mającym wpływ na charakter ogrodów klasztornych, są zmieniające się potrzeby zakonników. Prowadzą one do zmian programu użytkowego, a nowe, niewłaściwie zlokalizowane funkcje mogą zaburzać układ ogrodu i wpływać negatywnie na jego wygląd. W Lubartowie ogród klasztorny jest wykorzystywany do organizacji różnego rodzaju działań społecznych. Istnieją tu dwa boiska oraz zaaranżowane miejsce przeznaczone do spotkań z młodzieżą. Nowy sposób wykorzystania niesie za sobą niekorzystne zmiany przez wprowadzenie nowych nasadzeń w miejscu istniejących dawniej wnętrz ogrodowych. W lubelskim ogrodzie przyklasztornym część przestrzeni została przystosowana na potrzeby placu zabaw dla dzieci z przedszkola, prowadzonego w budynkach klasztornych. Wprowadzone zmiany nie ingerują w układ ogrodu uprawowego, bowiem obejmują niewielką część terenu przy zabudowaniach. Ze względu na zmieniającą się specyfikę pracy zakonników ogród uprawowy w bialskim ogrodzie zajmuje coraz mniejszą cześć na rzecz gatunków bardziej ozdobnych, stwarzających miejsce do wypoczynku i kontemplacji dla zakonników.

Niewłaściwe użytkowanie ogrodu może być również przyczyną zacierania się dawnej kompozycji i degradacji pierwotnych walorów. Przez niewystarczające nakłady pracy, brak pielęgnacji lub uprawy kwater ich podział zaczyna się powoli zacierać (Lubartów). Zmiana nawierzchni, przez utwardzanie jej nowoczesnymi materiałami, poszerzanie ścieżek, prowadzi do zniekształcenia dawnych układów i zmiany ich charakteru (Lubartów, Biała Podlaska). Obserwuje się również brak odpowiedniej gospodarki drzewostanem, która powoduje niekontrolowany rozrost samosiewów (Lubartów) lub wprowadzenie nowych, przypadkowych i chaotycznych układów roślinności (Biała Podlaska).

Powolne zamieranie najcenniejszych gatunków w wyniku naturalnych czynników lub niewłaściwej pielęgnacji stanowi także jedną z przyczyn zmian w ogrodach klasztornych. W miejsce dawnych wartościowych gatunków drzew rodzimych wprowadzane są rośliny o charakterze ozdobnym, np. dęby czerwone, magnolie, krzewuszki (Lubartów), czy współczesne odmiany drzew owocowych, brzóz i jodeł (Biała Podlaska).

---

[30] A. Zachariasz, *Zabytkowe ogrody – problemy rewaloryzacji, utrzymania i zarządzania w świetle zaleceń Karty Florenckiej*, Komisja Krajobrazu Kulturowego PTG, z. 10/2008, 154-156.

Roślinność w ogrodach podlega stałym zmianom, w związku z czym nie stanowi głównego elementu, określającego autentyczność dzieł ogrodowych[31]. Wprowadzanie nowych nasadzeń jest niekiedy konieczne, powinno być jednak podporządkowane kompozycji i (jeśli to możliwe) zachowywać pierwotny skład gatunkowy.

5. PODSUMOWANIE

Obiekty klasztorne na terenie Lubelszczyzny podlegały licznym, często nieodwracalnym przemianom. Tym cenniejsze stają się te obiekty, w których udało się zachować ogrody przyklasztorne oraz tradycyjny sposób ich użytkowania. Zachowany regularny podział przestrzeni, uprawa warzyw, drzew owocowych, ziół (Lublin, Lubartów, Biała Podlaska), zachowany starodrzew (Lublin, Lubartów) są nośnikiem dawnej tradycji i podkreślają ich wielką wartość historyczną oraz kulturową. Omawiane kompleksy stanowią też ważny element przyrodniczy i ekologiczny w systemie zieleni miejskiej. Zespoły klasztorne – dawniej enklawy spokoju i ciszy – są poddawane nieustannej presji rozwijających się miast i wsi. Dodatkowo, zmniejszające się możliwości uprawy ogrodów przez samych zakonników wpływają na ciągłe przekształcenia, które prowadzą do powolnego zacierania się kompozycji i zmiany ogrodów użytkowych w ogrody o charakterze ozdobnym. Postrzeganie obiektów klasztornych i ich ogrodów jako ważnego elementu dziedzictwa umożliwia podejmowanie różnego rodzaju inicjatyw[32] w celu ich zabezpieczenia, np. pozyskiwanie finansowania ze środków europejskich (program „Rozwój kultury i zachowanie dziedzictwa kulturowego"). Innymi formami działania staje się udostępnianie pomieszczeń w budynkach klasztornych czy przestrzeni ogrodów na organizację wydarzeń kulturalnych (pobernardyński zespół klasztorny w Ostrzeszowie[33]). Ważna jest także promocja historycznych wartości zespołów klasztornych czy dóbr produkowanych w ogrodach zakonnych (klasztor benedyktynów w Tyńcu)[34]. Rozpoznanie tych miejsc jako elementów ruchu turystycznego może stanowić czynnik zabezpieczający finansowanie najpotrzebniejszych prac, tym samym przyczyniając się do zachowania walorów ogrodów. Problemem pozostaje pogodzenie klauzurowego charakteru ogrodów klasztornych z ich potencjalnymi funkcjami.

---

[31] A. Mitkowska, *Rozważania o wartościowaniu ogrodów zabytkowych dla ich ochrony i konserwacji*, [w:] *Wartościowanie w ochronie i konserwacji zabytków*, praca zbiorowa pod red. B. Szmygin, Lublin 2012, 121-133.

[32] M.A. Murzyn, *„Heritage industry": dziedzictwo jako produkt*, [w:] *Dziedzictwo kulturowe w XXI wieku, szanse i wyzwania*, Kraków 2007, 146-154.

[33] http://www.powiatostrzeszowski.pl/asp/pl_start.asp?typ=13&menu=8&artykul=15&akcja=artykul (dostęp: 31.11.2012).

[34] B.J. Gawaryszewska, M. Skibińska, *Założenia do koncepcji rewaloryzacji i rewitalizacji ogrodów przy opactwie OO. Benedyktynów w Tyńcu*, Architektura krajobrazu, z. 3/2011, 4-11.